

УДК 002+001.5+141.5+323

М. М. Кудря,

здобувач

(Інститут вищої освіти АПН України)

KudriaMM@gmail.com

ПИТАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розглядаються різні трактування, осмислення ідентичності, її зміст, проблеми, класифікації та стадії розвитку із різних позицій з часів античності до нашої доби. Висвітлюються найбільш популярні варіанти визначення ідентифікації, її форми та етапи; визначаються найголовніші риси національної ідентичності.

Поняття ідентичності та ідентифікації

Спроби визначити та класифікувати суто людські потреби почали здійснювати ще філософи античності. Мислителі XVIII ст. також намагались аналізувати й осмислити різноманітні людські потреби. У минулому столітті цю тему зачепив Артур Шопенгауер, а в нашому – Еріх Фромм [1: 18]. У своїй праці "Мати чи бути" американський філософ спробував типологізувати людські потреби. Першою він називає *потребу в спілкуванні*, у міжіндивідуальних зв'язках. Ізолюваний, штучно викинутий із суспільства індивід губить соціальні навички, втрачає культурні стандарти. Друга потреба, описана Фроммом, є *потреба творчості*. Тварині властиве пасивне пристосування, люди прагнуть перетворювати світ. Творчий акт – це завжди визволення та подолання. У ньому є переживання сили. Творчість немислима без свободи. Лише вільна людина може творити. Найкраще сутність акту творіння розкриває мистецтво, художня творчість. Мистецтво взагалі є насамперед творчою сферою. Будь-який творчий акт є частковим перетворенням життя. У творчо-художньому ставленні до світу відкривається інший світ. Але в цьому прихований і трагізм будь-якої творчості. Цей трагізм проявляється у невідповідності між задумом та його виконанням. Великі художники наділені грандіозною творчою енергією, але в їхніх творіннях вона ніколи не може бути реалізована повністю. Піднятись над повсякденною прозою життя особистість не може без внутрішньої готовності до піднесеного, до романтичного пориву. На думку Фромма, ця потреба продиктована наявністю творчих сил у кожного індивіда, серед яких особливе місце займає уява, емоційність. В акті творіння індивід поєднує себе зі світом, долає рамки пасивності свого існування, входить в царство свободи, в якому він може почувати себе дійсно людиною. Налагодження міжіндивідуальних зв'язків, реалізація творчих можливостей немислимі без третьої людської потреби – *прагнення відчувати глибокі корені*. Кожна людина прагне усвідомлювати себе ланкою в певному, визначеному стабільному ланцюгу людського роду, який виникає ще в праісторії. Як четверту потребу людини Фромм називає *прагнення до пізнання*, до освоєння світу. Один з глибоких потаємних потягів особистості – *прагнення розпізнати логіку навколишнього світу*, задовільнити своє прагнення до осягнення змісту. І, нарешті, п'ята потреба людини – одна з найглибінніших її потреб – *прагнення до уподібнення*, пошук об'єкта поклоніння. Індивід, закинутий в світ таємничих речей і явищ, просто не в стані самостійно осягнути призначення і зміст навколишнього буття. Йому (індивіду) необхідна система орієнтації, яка дала б йому можливість ототожнити себе з певним визнаним зразком. Ось чому проблема ідентичності відіграє помітну роль, і представлена стаття має на меті аналіз питання ідентичності та національної ідентичності в зарубіжній літературі.

Ще у 429 р. до н. е. Софокл поставив свою найвидатнішу, як вважає більшість критиків, трагедію "Цар Едіп". Іноді її розглядають як авторову засторогу співвітчизникам про небезпеку гордоців та влади, проте її центральною темою є проблема ідентичності.

Упродовж декількох століть філософське осмислення ідентичності проходить у межах проблеми тотожності, як основної характеристики існування, зведення розмаїття до єдності. У класичній традиції розробкою даного питання займалися античні філософи, представники середньовічної філософії, мислителі Нового часу, представники німецької класичної філософії. У неklasичній філософії (М. Хайдегер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.) проблема ідентичності пов'язується з життям та існуванням людини. У сучасних філософських концепціях проблема ідентичності заперечується, на її місце висувається 'інаковість', 'відмінність', 'множинність'.

Паралельним шляхом з філософською традицією проблема ідентичності розглядається соціально-гуманітарними науками. Соціологічні дослідження, пов'язані з проблемою ідентичності, розробляються в контексті теорії ролей, вивчення питань, пов'язаних із соціалізацією і співвідношенням індивіда до колективів.

З другої половини XX століття проблема ідентичності виходить за межі філософської і наукової думки. Е. Еріксон запропонував міждисциплінарний підхід, який дозволив підійти до розгляду проблеми ідентичності з позиції індивідів, колективів, культури і суспільства в цілому, застосовуючи

соціологічні, психологічні та філософські дослідження. Свій внесок у вивчення ідентичності, її структури і різних аспектів на рівні індивідів внесли представники психологічної, психоаналітичної, соціально-психологічної, соціологічної, філософської думки: Е. Балібар, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Ватерман, А. Гарфінкель, І. Гофман, В. Джеймс, Е. Еріксон, Д. Келлі, Х. Кехеле, Ж. Лакан, Д. Льові-Стросс, Н. Лукман, Р. Лейнг, Дж. Марсія, Дж. Мід, Р. Мертон, Е. Сміт, Р. Тернер, Х. Томе, Х. Теджфел, Дж. Тернер, Ю. Хабермас, Е. Еріксон та ін.

Поняття 'ідентичність' полісемантичне за своєю суттю й інтерпретується соціологами, політологами, філософами, антропологами, педагогами та представниками інших професій відповідно до їхнього фахового бачення. Категорія ідентичності має багатоаспектний характер. Її зміст включає в себе різні сторони соціального буття, багатогранність людського досвіду і практичної діяльності людей. Природно, що із зміною історичних, соціальних, політичних умов змінюється і сутність даного поняття. Дж. Неру якось сказав, що "Ганді дав Індії ідентичність". Дані слова стосуються лідерів національно-визвольного руху будь-якої країни. Адже народи, які визволилися від колоніального гніту, набувають разом зі статусом державного суверенітету не менш важливий здобуток – право бути самим собою, мати своє 'я'. Розшифровуючи зміст цього 'я', відмітимо, що воно передбачає формування національної самосвідомості, національної культури, розвиток сфери духовності, спрямованої на зміцнення ідентичності народу. Окрім того, важливим аспектом змісту ідентичності етносу, національної ідентичності є завоювання економічної незалежності, яка є передумовою незалежності національної.

Дефінуємо термін 'ідентичність' (англ. 'identity'): тотожність, однаковість; справжність, істинність; індивідуальність, особа [2]. Згідно з визначенням, яке подає енциклопедичний словник з культурології, ідентичність – психологічне уявлення людини про своє 'Я', яке характеризується суб'єктивним почуттям своєї індивідуальної самототожності і цілісності, ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлене, частково неусвідомлене) з тими чи іншими типологічними категоріями.

У загальних рисах можна погодитися з твердженням, що ідентичність – це результат самовизначення людини чи групи в соціальному сенсі, створення 'образу-Я' та 'образу-Ми', тобто віднесення себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними та іншими ознаками. У соціо-гуманітарних науках під ідентичністю розуміють сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших і слугують для окремої особи чи групи осіб підставою для віднесення себе до цієї спільноти [3; 4].

На переконання Еріка Еріксона, поняття ідентичності означає особистісто сприйнятий образ себе у всій сукупності взаємин із навколишнім світом, почуття адекватності й стабільного оперування власним 'Я' незалежно від динаміки змін, а також спроможність до вичерпного розв'язання проблем, котрі виникають на кожному етапі розвитку. Дещо інші аспекти й екзистенційні пріоритети розставив Вільям Джеймс, який визначив ідентичність суб'єктивно натхненним відчуттям власної цілісності й тотожності.

Джорж Мід зауважив, що ідентичність – це не якась притаманна людині від народження апріорна даність, а система світоглядно-орієнтаційних азимутів, котра набуває структуризованого вигляду лише в результаті соціальної взаємодії. Відсутність інтерактивної динаміки за принципом лінійної залежності призводить до симетричного вакууму ідентичності або, в кращому разі, до її інфантильної недорозвиненості, дегенератизму. За результатами дослідження Мід прийшов до двоєдиного висновку: по-перше, притлумлення інтерактивної динаміки негативним чином позначається на ідентифікаційному становленні соціальних суб'єктів і соціуму в цілому; по-друге, динамізація інтерактивного обміну сприяє субстанційній визначеності, суверенізації ідентичності [5].

У науці розрізняють:
соціальну ідентичність (ототожнення себе з соціальною позицією або статусом);
групову ідентичність (ототожнення себе з тою чи іншою спільністю);
етнічну ідентичність (ототожнення себе з певною етнічною групою);
культурну ідентичність (ототожнення себе з культурною традицією).

Механізм ідентичності є необхідною умовою спадкоємності соціальної структури і культурних традицій.

Але існує ще й термін "ідентифікація". Термін "ідентифікація" (англ. identification) означає: уподібнення, встановлення тотожності об'єктів на підставі тих чи інших ознак, цілеспрямований свідомий процес зіставлення одного об'єкту з іншим, за сукупністю певних ознак чи властивостей, як прийом, з допомогою якого встановлюється ідентичність чи відмінність об'єктів [2].

Ідентифікація охоплює динамічні, процесуальні аспекти формування ідентичності. Поняття ідентифікації було запроваджено Фрейдом – дана теорія постала на основі патопсихологічного спостереження, а потім була поширена на 'нормальне' духовне життя. Фрейд розглядав ідентифікацію як спробу дитини (або слабкої людини) перейняти силу батька, матері (або лідера) і таким чином

зменшити почуття страху перед навколишнім світом і активно використовувалось неофрейдистами. Фундатор психоаналізу використовував це поняття для позначення процесів і результатів емоційного само отождіння індивіда з іншими людьми, групами, соціокультурними зразками та ідеалами. У соціально-психологічній та соціокультурній літературі явище ідентифікації згодом набуло істотно ширшого значення: зокрема, нині його інтерпретують визначальним механізмом соціалізації особистості, засобом якого засвоюються соціальні норми, ідеали, цінності та моральні якості. У психоаналітичній традиції ідентифікація трактується як центральний механізм, який забезпечує здатність 'Я' до саморозвитку [3; 4].

На сьогоднішній день найбільш популярними є три варіанти визначення ідентифікації, які виникли дещо раніше і продовжують розроблятися на сучасному етапі [6].

♦ Ідентифікація трактується як один з механізмів міжособистісного сприймання (поряд з рефлексією і стереотипізацією). У цьому трактуванні під ідентифікацією розуміють 'спосіб розуміння іншої людини через усвідомлене (чи несвідоме) уподібнення її характеристикам самого суб'єкта, це механізм постановки суб'єктом себе на місце іншого, що виявляється у вигляді занурення, перенесення індивідом себе в поле, простір, обставини іншої людини, і приводить до засвоєння його особистісних смислів'. Цей тип ідентифікації дозволяє моделювати смислове поле партнера, у спілкуванні забезпечує процес взаєморозуміння і викликає відповідну поведінку.

♦ Ідентифікація (часто в цьому випадку користуються терміном самоідентифікація) розуміється як центральний елемент самосвідомості, пов'язаний з відповіддю на запитання 'Хто я?', з фіксацією свого становища в системі суспільних відносин. У цьому випадку підкреслюється суб'єктивне відчуття власної належності до різних соціальних спільностей на основі стійкого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних групових норм і цінностей.

♦ Ідентифікація трактується як показник рівня розвитку групи (в цьому випадку використовують поняття 'колективістської ідентифікації' поряд з такими показниками як 'згуртованість як ціннісно-орієнтаційна єдність'; 'об'єктивність у покладанні та прийнятті відповідальності за успіхи і невдачі у спільній діяльності'). У даному випадку під ідентифікацією розуміють 'формовану в ході спільної діяльності форму гуманних стосунків, при якій переживання одного з групи дані іншим як мотиви поведінки, організовуючи їх власну діяльність, спрямовану одночасно на здійснення групової мети і на усунення впливів. Функціонування даного феномену виражено у ставленні до інших членів групи як до самого себе, у сприйнятті їхніх проблем і досягнень як своїх, що і трансформує власну поведінку. Відсутність або зниження колективістської ідентифікації буде проявлятися в тому, що індивід у стосунку до себе і у ставленні до інших буде застосовувати різні моральні норми і на основі цього будувати свою власну поведінку.

В останні роки, як вже сказано, про ідентичність та ідентифікацію говорять все частіше, і не тільки на Заході: про них згадують в журнальних публікаціях, їм присвячують свою роботу секції конференцій, вони стають предметом ретельного аналізу в монографіях і збірниках. Культурна самоідентифікація є одним з найважливіших етапів і процесів культурного устрою кожного суспільства. Люди не просто механічні носії тих чи інших потреб та інтересів, але і психологічні індивідуальності, а це вимагає їхнього групового співіснування. Можна припустити, що в деякій мірі потреба в соціальній самоідентифікації зі зграєю успадковується людиною від первісного суспільства. Людина не завжди усвідомлює параметри своєї культурної ідентичності, але весь набір засвоєних нею за життя елементів свідомості, поведінки, смаків, звичок, оцінок, мови та інших засобів комунікації мимоволі роблять її належною до деякої конкретної культури (не тільки етнічної, але й соціальної, професійної і т.п.) [7; 8].

Важливою є проблема співвідношення поняття ідентичності з поняттям ідентифікації. Ще Е. Еріксон, прагнучи співвіднести обидва терміни, писав про те, що розвиток ідентичності полягає в синтезі ідентифікацій, спостережених в процесі соціалізації. Дещо пізніше починаються ідентифікації не з окремими людьми, а з малими і великими соціальними спільностями, котрі також інтегруються в систему ідентичності.

Ще один важливий елемент в механізмі ідентифікації – самооцінка особи. Дуже часто ідентифікація трактується як засіб збереження або підвищення позитивної самооцінки. Належність до певної групи може задовільняти базові потреби індивіда, незалежні від потреби бачити свою групу кращою в порівнянні з іншими. Зв'язок між самооцінкою і соціальною ідентифікацією постійно досліджується, однак досі чітко не визначено, чи існує між ними каузальна причина, а якщо й існує, то який елемент виступає в ролі причини, а який – наслідку.

Етапи ідентифікації.

Коли ми говоримо про ідентичність, то маємо на увазі ідентичність особистості, істоти соціальної, що проживає в певному соціумі. Саме тому під ідентичністю, тотожністю самому собі, ми маємо на увазі соціального суб'єкта, а не біологічного, тобто розглядаємо її не з точки зору медичних факторів,

як це часто робить фрейдизм. Уже задуваний Е. Еріксон виділяє *вісім стадій розвитку ідентичності* [5].

На першій стадії, яку він називає орально-сенсорною (або інкорпоративною, вбираючою) дитина вирішує фундаментальне питання всього свого майбутнього життя – довіряє вона навколишньому світу чи ні.

Прогресуюча автономність дитини (перш за все здатність пересуватись, розвиток мовлення, маніпулятивних здібностей та ін.) дозволяє дитині перейти до рішення другого життєвого завдання – набуття самостійності – (альтернативний, негативний варіант пов'язаний з невпевненістю у собі, соромливістю, безперервними сумнівами) (18 міс.-4 роки).

Третя стадія (4-6 років) локомоторно-генітальна. Тут вирішується альтернатива між ініціативою та почуттям вини. У цьому віці розширюється простір життєдіяльності дитини, вона починає сама визначати собі цілі, придумувати заняття, виявляти винахідливість у мовленні, фантазувати. У просторі дитини появляється все більше людей. Уже не тільки батько й мати, а й інші дорослі стають предметом ідентифікації дитиною себе з дорослими як основи становлення нового ступеня ідентичності.

Четверта стадія (6-11 років) пов'язана з набуттям дитиною різних умінь, в тому числі й умінням вчитися. Дитина активно оволодіває символами культури. Цей вік – оптимальний час для навчання, готовність до труднощів дисципліни, засвоєння знань, прагнення робити все добре, панування духу змагань. Тут формується почуття вмілості, компетентності, а при негативному протіканні віку – неповноцінності. Оволодіваючи основами знань, діти починають ідентифікувати себе з представниками окремих професій, для них важливою є суспільна значимість їхньої діяльності.

П'ята стадія (11-20 років) базова для набуття почуття ідентичності. У цей час підліток коливається між позитивним полюсом ідентифікації 'я', негативним полюсом плутанини ролей. Перед підлітком стоїть завдання об'єднання всього, що він знає про себе самого як сина (дочку), школяра, спортсмена, друга і т. п. Усе це він повинен об'єднати в єдине ціле, осмислити, зв'язати з минулим і спроектувати на майбутнє. При вдалому протіканні кризи підліткового віку у юнаків і дівчат формується почуття ідентичності, при несприятливих – заплутана ідентичність, поєднана з важкими сумнівами відносно себе, свого місця в групі, в суспільстві, з неясністю життєвої перспективи.

Шоста стадія (21-25 років) за Еріксоном, знаменує перехід до вирішення вже власне дорослих завдань на базі сформованої психосоціальної ідентичності. Молоді люди вступають в дружні стосунки, в шлюб, народжуються діти. Вирішується глобальне питання про принциповість, вибір між цим широким полем встановлення дружніх, сімейних зв'язків з перспективою виховання нового покоління та ізоляціонізмом, властивим людям зі сплутаною ідентичністю та іншими, ще більш ранніми, помилками в лінії розвитку.

Сьома стадія (25-60 років), яка займає левову частку людського життя, пов'язана з суперечністю між здатністю людини до розвитку, яку вона (людина) отримує на попередніх стадіях, і особистим застоєм, повільним регресом особистості в процесі буденного життя. Нагородою за оволодіння здатністю до саморозвитку є формування людської індивідуальності, неповторності. Піднімаючись над рівнем ідентичності, індивід отримує рідкісну здатність бути самим собою.

Восьма стадія (старше 60 років) завершує життєвий шлях, і тут, пожинаючи плоди пройденого життя, людина або отримує спокій та врівноваженість, або виявляється приреченою на безвихідний відчай як результат заплутаного життя.

Поняття національної ідентичності.

Тепер щодо питання *національної ідентичності* (англ. national identity). Проаналізовані джерела дають таке визначення: усвідомлення власної згоди та причетності до низки цінностей стосовно рідної мови, релігії, етичних норм, культурної та освітньої спадщини, які закріплені в єдиній системі політичних та громадських організацій держави. Національна ідентичність – це не якась притаманна нації апріорна даність, а система світоглядно-орієнтаційних азимутів, котра набуває структуризованого вигляду лише в результаті соціальної взаємодії. Беручи до уваги те, що за конкурентними моделями нації стоять певні спільні погляди на те, що, власне, становить націю, відрізняючи її від усіх інших видів колективної культурної ідентичності можна сформулювати такі *найголовніші риси національної ідентичності*: 1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; національна освіта; 4) материнська мова; 5) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 6) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [9; 10; 11; 12].

Національна ідентичність за своєю сутністю багатовимірна, її ніколи не можна звести до єдиного елементу, її не можна легко чи швидко прищепити населенню за допомогою штучних засобів.

Підсумок.

Національна ідентичність та нація – це складні конструкції, що складаються з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-

юридичних. Вони означають зв'язки солідарності між членами спільнот, об'єднаних спільною пам'яттю, міфами та традиціями, і ці зв'язки можуть, а то й не можуть утілюватись у формі національних держав, проте вони нітрохи не схожі на чисто юридичні та бюрократичні узи держави. Саме завдяки багатомісності національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в сучасному житті й у політиці і може ефективно поєднуватись з іншими могутніми ідеологіями та рухами, не втрачаючи власного характеру.

Почуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самотньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, "хто ми такі" в сучасному світі. Наново відкривши ту культуру, ми 'наново відкриваємо' себе, своє 'автентичне Я' — або ж принаймні саме так видається багатьом зневіреним і дезорієнтованим індивідам, яким судилося змагатися з надміру мінливим і непевним сучасним світом. Процес самовизначення і самоорієнтації великою мірою є ключем до національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Fromm E. To Have or to Be? / London: Abacus, 1979. – 224 p.
2. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – UK, Oxford, Macmillan Publishers Ltd. – 2006.
3. Нагорна Л. Поняття "національна ідентичність" і "національна ідея" в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. – К., 2003. – С. 16-17.
4. Самчук З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: (моногр.): у 2 т. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. II. С. 551-553.
5. Erikson E. H. Identity: Youth and crisis. – London: Faber&Faber, 1968.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Полис. – 1994. – № 1. – С. 33-48.
7. John Myhill. Language, Religion & National Identity in Europe. – USA, Philadelphia, Library of Congress. – 2006. – 300 p.
8. J. Th. Leerssen, M. Spiering. National Identity: Symbol & Representation. – The Netherlands, Amsterdam-Atlanta, Rodopi B. V. – 1991. – 247 pp.
9. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
10. Anthony D. Smith. National Identity. – London, Pinguin Books. – 1991. – 226 p.
11. Keith Cameron. National Identity. – GB, Intellect Books. – 1999. – 156 p.
12. Goodwin K. L. National Identity. – UK, Heinemann Educational. – 1970. – 219 p.

Матеріал надійшов до редакції 15.02. 2010 р.

Кудря Н. Н. Вопросы идентичности и национальной идентичности в иностранной литературе.

Рассматриваются различные трактования, осмысление идентичности, ее содержание, проблемы, классификации и стадии развития с различных позиций со времен античности до наших дней. Разъясняются наиболее популярные варианты определения идентификации, ее формы и этапы; определяются самые главные черты национальной идентичности.

Kudria M. M. Matters of Identity and National Identity in the Foreign Literature.

Different interpretation, comprehension of identity, its content, problems, classification and stages of development from different points of view since the ancient times to nowadays are revealed. The most popular variants of definition of identification, its forms and phases are explained; the most principal features of national identity are defined.